

УДК 811.161.2'374:316.75(47+57)

КОЛЬОРОНАЗВИ В СИСТЕМІ ЦІННОСТЕЙ РАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА (на матеріалі “Словника української мови” в 11 томах)

РЕНЧКА І. Є.

кандидат філологічних наук, старший викладач
Національний університет “Києво-Могилянська академія”
irenychka2007@ukr.net

Стаття присвячена дослідженню семантичних інновацій та особливостей лексикографічної інтерпретації лексичних одиниць на позначення кольору в радянський час на основі аналізу матеріалів “Словника української мови” в 11 томах (1970–1980). З'ясовано, що в умовах функціонування в радянському тоталітарному дискурсі кольороназви набували ідеологічних конотацій. Відбулися зміни в семантиці архетипних кольороназв *червоний*, *білий* та *чорний*, а також *золотий*. Виявлено розширення сполучуваності аналізованих лексем та формування в них нових переносних і символічних значень. Встановлено зміни в антонімічних зв'язках слів на позначення кольору порівняно з їхніми традиційними семантичними відношеннями в народному світогляді. Аналіз змістового наповнення словникових статей дав змогу визначити лексикографічні способи ідеологізації кольороназв.

Ключові слова: кольороназви, семантика, радянська ідеологія, ідеологізація, переносне значення слова, символічне значення слова, мовна картина світу, словник, ілюстративний матеріал.

THE NAMES OF COLORS IN THE SYSTEM OF VALUES OF THE SOVIET SOCIETY (in the *Dictionary of the Ukrainian Language* in 11 volumes)

RENCHKA Inna Yevheniivna

PhD in Philology, Senior Lecturer
National University of Kyiv-Mohyla Academy
irenychka2007@ukr.net

Introduction. The paper is devoted to the study of semantic innovations and peculiarities of the lexicographic interpretation of lexical units used to designate colors in Soviet times based on the analysis of the materials of the “Dictionary of the Ukrainian Language” in 11 volumes (1970–1980). The importance of this research is caused by the need of a thorough study of the influence of Soviet ideology on the semantics of words from various thematic groups, including those perceived as non-politically significant having initially neutral meanings.

Purpose. The aim of the paper is to analyze the influence of Soviet ideology on the lexicographic description of the names of colors, to study the functional-semantic transformations of the lexemes denoting the names of colors, that was induced by socio-political factors of the Soviet period.

Methods. The investigation is grounded on the methods of descriptive and componential analysis, as well as contextual analysis.

Results. It has been found out that the names of colors became ideologically connoted under the conditions of functioning in the Soviet totalitarian discourse. First of all, the changes were found in the semantics of archetypal color names such as red, white and black, as well as golden. Expansion of the compatibility of analyzed lexemes and formation of new figurative and symbolic meanings in them have been revealed. Changes in the antonymic relationships between the words used to designate colors as compared to their traditional semantic relationships in the national world view have been established.

Analysis of vocabulary items aimed at revealing the semantic content of color names enabled to determine the lexicographic methods of their ideologization, namely, their use

in the definitions and illustrative material of ideological-evaluative adjectives, pejorative components, illustrations from authoritative in the Soviet society sources characterized by an expressive valuation from the communist ideology point of view, use of contradistinction.

Conclusion. Consequently, the names of colors in the Soviet period became the bearers of a distinct positive or negative valuation conditioned by ideological factors. They were verbal expressions of the value priorities of society and contributed significantly to the dissemination of mental stereotypes and the formation of the official linguistic picture of the world.

Key words: the names of colors, semantics, Soviet ideology, ideologization, figurative meaning of a word, symbolic meaning of a word, linguistic world picture, dictionary, illustrative material.

Формулювання проблеми та обґрунтування актуальності її розв'язання. Одну з найдавніших груп лексики кожної мови становлять назви кольорів. Вони виконують особливу функцію – не лише слугують засобом фіксації в мові відчуття світлових тонів, позначення ознак окремих предметів, а й віддзеркалюють світоглядні уявлення людей, формуючи важливу складову мовної картини світу певного народу.

На різних етапах розвитку мови кольороназви, крім прямих, набувають переносних і символічних значень, що залежить не тільки від лінгвальних чинників, а й від позамовних – історичної епохи, соціальних змін, ціннісних пріоритетів соціуму. У період значних суспільних зрушень семантика колоративів зазнає трансформацій, вони починають співвідноситися з новими реаліями та поняттями, виражати соціальні оцінки та настанови. Денотативне значення колоративів у такому разі поступається конотативним семантичним компонентам, зумовленим суспільно-політичними процесами. Актуальність дослідження семантичних та функціональних змін колірної лексики в радянський період пов'язана з потребою ґрунтовного вивчення впливу політичних та ідеологічних чинників на семантику слів різних тематичних груп, зокрема й тих, які не сприймаються як політично значущі і є первісно нейтральними за своїм значенням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кольороназви є предметом численних мовознавчих досліджень українських та зарубіжних науковців. Особливості формування цієї лексико-семантичної групи в мові, її структуру і розвиток розглядали І. М. Бабій, О. П. Василевич, В. Й. Горобець, О. М. Дзівак, А. Є. Іншаков, А. І. Кириченко, О. В. Коваль-Костинська, А. П. Критенко, Л. О. Ставицька, О. Б. Ткаченко, М. І. Чикало та ін. Зокрема, А. Є. Іншаков (2013) здійснює узагальнений аналіз основних відомих сучасній лінгвістиці способів вивчення кольорів. Спираючись на гіпотезу лінгвістичної відносності Сепіра-Ворфа, теорію універсалізму Б. Берліна і П. Кея щодо сутності кольорономінації, автор розкриває поняття лексико-семантичного поля колоративів, акцентує увагу на проблематиці розподілу колірної спектра в європейських мовах, а також пропонує власну характеристику колірної лексики української мови з етимологічного погляду. Функції лексем на позначення кольору з лінгвокультурної позиції вивчали А. Вежицька, Л. П. Бойко, Л. О. Голуб, І. І. Гуменюк, Г. І. Капніна, І. В. Ковальська, В. А. Маслова, Т. Ф. Семашко, Г. М. Яворська та ін. Т. Ф. Семашко зазначає, що за спільної для кожної культури фізичної природи кольору різні мови мають власний спосіб членування колірної спектра, адже “суб’єктивність кольорового сприйняття базується на колективному досвіді розвитку суспільства” (2011, с. 353). Семантиці кольорів у художніх текстах присвячені праці І. М. Бабій, Р. Камберової, Т. В. Ковальової, М. І. Половинкіної, К. Г. Сардаряна, Л. В. Шулінової та ін. Особливості формування переносних значень та символічної семантики колоративів аналізують Т. Ф. Семашко (2009), А. А. Таран (2014), О. А. Шеховцова (2003). Зокрема, О. А. Шеховцова зауважує, що одним із основних джерел наповнення колоративів новим змістом є екстралінгвальна дійсність (2003, с. 26). Поза увагою дослідників залишається питання функціонування, семантичної наповненості та лексикографічної фіксації колірної лексики української мови в радянський час, в умовах тоталітарного режиму, коли семантика лексичних одиниць різних тематичних груп набувала штучних нашарувань, пов'язаних з відповідною ідеологією.

Мета статті – проаналізувати вплив радянської ідеології на лексикографічний опис колороназв, дослідити функціонально-семантичні трансформації колірної лексики, стимульовані суспільно-політичними чинниками радянської доби.

Методи дослідження: у роботі використано описовий метод для виявлення способів тлумачення лексичних одиниць, систематизації та інтерпретації дібраного матеріалу, теоретичного узагальнення результатів дослідження; метод компонентного аналізу – для встановлення змін у семантичній структурі лексем та їх функціонуванні; метод контекстного аналізу, за допомогою якого з'ясовано, як формування значення лексеми залежало від контексту.

Матеріалом дослідження послуговував “Словник української мови” в 11 томах (1970–1980) (далі – СУМ).

Виклад основного матеріалу дослідження. Кожен народ відповідно до історичних обставин розвитку, природно-географічних умов, характеру господарської діяльності формує своє ставлення до світу, водночас виробляє власне відчуття і розуміння кольору як важливого елемента довкілля. Колірна картина світу українців багата і різноманітна, вона втілює уявлення людей про світ відповідно до тих культурних та історичних процесів, що визначили еволюцію нашого народу.

Важливе місце в українській культурі займають кольори *червоний, жовтий, зелений, синій, білий, чорний*, назви яких становлять ядро лексико-семантичної групи колоронімів. За класифікацією А. П. Критенка (1967), ці колороназви є “основними”, навколо яких об'єднані “другорядні”, що виникли пізніше й позначають відтінки колірних тонів. Розвиток семантики колоронімів відбувається в напрямку від первинного, конкретного значення ознаки предмета до вторинної емотивно забарвленої семантики (Голубовська, 2004, с. 141). Це досягається шляхом метафоризації, метонімічного перенесення цієї ознаки на інший предмет чи явище (Семашко, 2009, с. 18). Наприклад, значення кольорів *білий* та *чорний*, за словами І. О. Голубовської, засвоюється наочно, що зумовлено ритмом життєдіяльності людини, зміною дня і ночі (2004, с. 142). У СУМі в тлумачній статті лексеми *білий* на першому місці подано її традиційне значення як найменування кольору крейди, молока, снігу та протиставлено цей колір *чорному*. Наведено такі стійкі словосполучення з колоронімом *білий*: *білий хліб, білий світ, серед білого дня* тощо (СУМ, 1, с. 181). Дослідник української міфології В. М. Войтович відзначає позитивну семантику *білого* як кольору життя, чистоти, невинності й радості (2002, с. 472).

Натомість *чорний* у СУМі потрактовано як колір сажі, вугілля, найтемніший, протилежний білому; наведені словосполучення *чорний хліб, чорна хмара, чорна буря, чорний день, чорні злидні, чорне слово, чорна невдячність* (СУМ, 11, с. 352) відображають розвиток семантики цього прикметника, для якого характерною є пейоративна конотація. Негативної семантики набуває чорний колір в українському фольклорі й побуті як символ безнадії, протистояння, нещастя, смерті, бідності, тяжкої праці, несправедливості тощо (Жайворонок, 2007, с. 163–164). У цьому протиставленні білого та чорного кольорів відбилися первинні ментальні бінарні опозиції світлого і темного, доброго й поганого, буття і небуття, позитивного й негативного.

Білий і чорний кольори І. О. Голубовська, спираючись на висновки В. Тернера та Ф. М. Шемякіна, зараховує до архетипних поряд із червоним кольором, відзначаючи універсальність тріади “білий – чорний – червоний” (2004, с. 148). Первинне значення червоного кольору співвідноситься з кольором крові та її близьких відтінків. Як колір крові, червоний є священним, але може й становити загрозу для життя (Новикова, 1993, с. 266–268). Тому традиційно він може асоціюватися як з негативними, так і позитивними емоціями, стаючи й символом дії, активності, і символом любові, щастя та надії, і символом небезпеки. Відповідне семантичне наповнення лексеми *червоний* зафіксовано в СУМі: *Пишається над водою Червона калина* (Шевч., II, 1963, 414); *Він знав тепер, що червона барва означає кохання й милосердя* (Загреб., Диво, 1968, 178); *проходити червоною ниткою; пускати червоного півня* (СУМ, 11, с. 296) тощо.

Водночас, як засвідчує матеріал “Словника української мови” в 11 томах, в умовах радянської дійсності колоративи набували нових оцінних значень. Система цінностей тоталітарного суспільства накладала на сформовані в народному світогляді давні протиставлення добра і зла, справедливості та несправедливості власні бінарні опозиції “свого” і “чужого”, де за поняттям “свого”, а отже позитивного, закріплювалося все, що пов’язано із соціалістичним суспільно-політичним ладом, а за поняттям “чужого”, негативного – вороже йому.

Зміни в семантиці, зумовлені ідеологічними чинниками, охопили насамперед архетипні кольороназви – *червоний*, *білий* та *чорний*, що, зазнавши неосемантизації, увійшли до словникового складу радянської новомови. Особливого значення в радянському дискурсі набуває червоний колір, витісняючи зі свідомості людини традиційне для української культури його трактування й перетворюючись на символ керівної в СРСР політичної сили, символ революції та комунізму. Тлумачення прикметника *червоний* у СУМі засвідчує його політизацію і трансформацію в ключову радянську лінгвоідеологему: **ЧЕРВОНИЙ**, а, е. 2. *перен., політ.* Який стосується революційної діяльності; пов’язаний з радянським соціалістичним ладом (СУМ, 11, с. 296). Завдяки змісту ілюстративного матеріалу, дібраного з вагомих у радянському суспільстві джерел, досягнуто урочистого, піднесеного звучання цієї лексеми та підкреслено її значущість у радянському суспільстві: *Звідки ж набрався він [В. І. Ленін] сили? Звідки той порив червоний? Мозок його запліднили Рук мозолястих мільйони* (Рильський, I, 1960, 325); *Живи, живи, красуйся, Червона Україно!* (Тич., II, 1957, 10) (СУМ, 11, с. 297) (тут і далі напівжирний курсив наш. – І. Р.).

Спостерігаємо розширення меж сполучуваності колоратива *червоний*. За визначенням М. П. Кочергана, “сполучуваність – це своєрідний барометр, який фіксує будь-які зрушення в семантиці слова” (1980, с. 77). Зокрема, в словнику зафіксовано велику кількість словосполучень з прикметником *червоний* на позначення численних атрибутів радянської епохи: *червоний прапор*, *червоний стяг*, *червоне знамено*, *червона зірка*, *червоний галстук* тощо. У тлумаченні цих словосполук лексема *червоний* набуває виразної позитивної конотації, наприклад: **ПРАПОР**. – *Ми підемо вперед, з червоним прапором свободи в руках товариша Леніна, за робочі й селянські і червоноармійські Ради...* (Мик., II, 1957, 311) (СУМ, 7, с. 517); **СТЯГ**, *уроч.* 1. 3 дня на день усі чекали закінчення війни. В Берліні над рейхстагом уже майорів *радянський червоний стяг* (Гончар, III, 1959, 387) (СУМ, 8, с. 809); **ЗНАМЕНО**. Пролетарський Петербург піднімав над Росією *горде червоне знамено революції* (Цюпа, Україна..., 1960, 39) (СУМ, 3, с. 641); **ЗІРКА**. * Образно. *Червона зірка прийдешнього царства загорілася на революційному обрії праці* (Еллан, II, 1958, 59) (СУМ, 3, с. 576); **Піонерський (червоний) галстук**. *І вперше, на зльоті – відчув тоді я, Що галстук червоний не просто пов’язка Лише для краси, а це гордість моя – Жовтневого славного прапора частка, Це промінь його, що незгасно сія!* (Бичко, Вогнище, 1959, 15) (СУМ, 2, с. 21). Таке саме значення формується в синонімів прикметника *червоний* – *багрянний* та *полум’яний* – у поєднанні з відповідними субстантивними компонентами: **СТЯГ**. * Образно. *Україно! Ти в славі борні [у Великій Вітчизняній війні] не одна, В ній з тобою під стягом багряним – народи!* (Рильський, II, 1960, 179); * У порівн. *Вранішня полум’яна заграва Стояла над Карпатами, як стяг* (Нагн., Пісня..., 1949, 76) (СУМ, 8, с. 809); *Шумлять багряні прапори* (Сос., II, 1958, 418) (СУМ, 1, с. 85).

У наведених словосполученнях прикметник *червоний* та його синоніми набувають символічного значення. З огляду на те, що ці кольороназви були первісно нейтральними та неідеологізованими й стали вербальними виразниками ідеології саме в радянському політичному контексті, можемо кваліфікувати їх як семантичні радянізми (термін В. М. Мокієнка та Т. Г. Нікітіної (1998, с. 10). Аналогічно трактуємо прикметник *червоний* у складі лексичних та фразеологічних одиниць, утворених за допомогою метафоризації, що вживали на позначення властивих радянському суспільству предметів, явищ, реалій, подій, їхніх учасників та загалом

особливостей радянського способу життя: *червона армія, червона валка, червона субота, червоний перехідний прапор, червоний куток, червона дошка, червоні слідопити* тощо. Скажімо, *перехідний червоний прапор* – це прапор, який присуджувався колективу, що виборів першість у змаганнях (СУМ, 6, с. 309); *червоний куток* – “приміщення на підприємстві, в гуртожитку тощо, відведене для культурно-освітньої роботи” (СУМ, 11, с. 297); *червона дошка* – те саме, що дошка пошани: “дошка з іменами і фотографіями кращих виробників, ударників і т. ін.” (СУМ, 11, с. 297).

В ідеологічному контексті актуалізується позитивний оцінний зміст прикметника *червоний* і в тих випадках, коли дійсність не відповідала оптимістичному словниковому визначенню. Наприклад, у словниковій статті лексеми *валка* піднесено-захоплено змальовано процес збору зерна із селянських господарств за допомогою так званих “червоних валок”, що нагадує опис якоїсь святкової церемонії: **Червона валка** – група урочисто прикрашених червоними прапорами підвід, машин, які везуть перший з урожаю хліб на зсипні пункти для здачі державі. “*Гай-гай, – сказав він бригадирові польової бригади..., – за ними й чорт не похопиться, диви, лагодять червону валку з хлібом!*” (Ю. Янов., II, 1954, 165); *Показником темпу роботи має бути червона валка з хлібом, яку раніше відправить [комуна] до міста* (Донч., I, 1956, 75) (СУМ, 1, с. 286). Однак з історії відомо, що “червоні валки” використовували для систематичних репресивних хлібозаготівель з кінця 1920-х років і до 1933 року, що призвело до руйнації сільського господарства, вилучення в селян усіх продуктів харчування та голодомору (Петренко, 2007, с. 121). Отже, слова на позначення кольорів у лексикографічних працях радянської доби отримували ідеологічно й політично зумовлені конотації та ставали засобом маніпулювання суспільною свідомістю і фальшування дійсності.

Виявляємо також зміну семантики дієслів, що виражають корелятивну з *червоним* кольірну ознаку, а саме *жаріти, полум'яніти, цвісти, багрянити*. Ці дієслова набувають переносних значень, передають експресивність та яскравість: **ЖАРІТИ**. 2. *перен.* *На білім платті галстук піонерський Трояндою червоною жарів* (Рильський, I, 1956, 423) (СУМ, 2, с. 510); **ЦВІСТИ**. 2. *перен.* *Червоний стяг цвіте над нами, І буде так мільйони літ* (Сосюра, II, 1958, 406) (СУМ, 11, с. 187); **ПОЛУМ'ЯНІТИ**. * *Образно.* *Ім'я Леніна вічно полум'янітиме на революційних прапорах народів усього світу* (Рад. Укр., 23.IV 1959, 1) (СУМ, 7, с. 102); **БАГРЯНІТИ**. *І прапор веселий, червоний На щоглах, мов жар, багрянє!* (Мур., Піонер. слово, 1951, 40) (СУМ, 1, с. 86). Наведені приклади демонструють розширення сфери функціонування дієслів унаслідок співвіднесення їх із важливими для радянської політичної системи поняттями.

Антиподом кольороназви *червоний* в радянському тоталітарному дискурсі стає номінація *білий*. Якщо в традиційному народному світоуявленні білий колір перебуває в антонімічних зв'язках із чорним, то мовній картині світу, вибудовуваній у радянському суспільстві крізь призму “свій – чужий”, властива семантична опозиція білого і червоного кольорів. Таке протиставлення зафіксовано в лексикографії: **ЧЕРВОНИЙ**, а, е. 2. *перен., політ.* [...] протилежне *білий* (СУМ, 11, с. 296). – **БІЛИЙ**, а, е. 4. *перен., політ.* Ворожий радянській владі; контрреволюційний; протилежне *червоний*. *Ішли бійці на білі банди, На мури, на колючий дріт* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 9) (СУМ, 1, с. 181). Прикметник *білий* набуває негативної оцінності, яку у визначенні увиразнено не лише вказівкою на протилежне значення з *червоним* у політичному контексті, а й уживанням у дефініції ідеологічно-оцінних прикметників “ворожий”, “контрреволюційний” та пейоративної словосполучки “білі банди”.

У СУМі виявляємо приклади антонімічного протиставлення понять, виражених атрибутивними словосполученнями, у яких прикметниковими компонентами є назви кольорів *червоний* та *білий*. При цьому *червоний* синонімізується в переносному значенні зі словами *радянський, соціалістичний, справедливий, гуманний*, а *білий* – зі словами *антирадянський, антинародний, антигуманний, ворожий, несправедливий*. Наприклад: **Біла гвардія** – загальна

назва контрреволюційних військ у період громадянської війни 1918–1920 рр. **Біла гвардія** *востаннє Прорвати хоче мур сталінний* (Сос., II, 1958, 415); **Червона гвардія** – озброєні революційні робітничі загони, дружини, організовані у 1917–1918 рр. для боротьби з контрреволюцією і білогвардійщиною, що стали пізніше основою для створення Червоної Армії. **Червона Гвардія** *складалася з окремих робітничих загонів* (Панч, II, 1956, 263) (СУМ, 2, с. 43).

За допомогою колірних лексем *червоний* та *білий* усе суспільство поділено на дві частини – одна з них уособлює більшовиків та їхніх послідовників, інша – ті сили, які не є прихильниками ідеї революції та комунізму, а тому є ворогами, що загрожують радянському суспільно-політичному ладові: **Білий світ** – контрреволюційна частина суспільства, дії якої були спрямовані проти Радянської влади після Великої Жовтневої соціалістичної революції. [...] *Зламано останню барикаду білого світу* (Гончар, II, 1959, 440); **Червоний світ** – революційна частина суспільства, яка боролася за встановлення Радянської влади після Великої Жовтневої соціалістичної революції. [...] *Партійний комітет покладає на вас будь-що втримати залізницю, цей останній живий нерв, що зв'язує нас з червоним світом* (Гончар, II, 1959, 105) (СУМ, 9, с. 87).

Протиставлення стосується й тих понять, які є оцінними в денотаті, оскільки засуджують дії із застосуванням насильства: **Білий терор**: [...] б) розгром революційних організацій робітничого класу, масові арешти, вбивство революційних і прогресивних діячів як метод боротьби буржуазної контрреволюції з революційним рухом. *На село налетіли білогвардійці розбитого полку на чолі з капітаном Вугровим; іде грабунок і білий терор* (Мик., I, 1957, 279); *В тяжких обіймах білого терору тремтіло місто...* (Сос., I, 1957, 474); **Червоний терор** – крайні заходи, до яких вдається революційна влада у відповідь на жорстокі й підступні дії контрреволюційних сил. *Наш червоний терор є захист робітничого класу від експлуататорів, є придушення опору експлуататорів...* (Ленін, 41, 1974, 119) (СУМ, 10, с. 94). Отже, навіть жорстокість та фізичне знищення були виправданими з позиції комуністичної ідеології, якщо вони слугували втіленню в життя ідей революції та встановленню радянської влади.

Ідеологічне протиставлення характерне й для субстантивованих прикметників, які вживаються у формі множини зі збірним значенням для найменування представників різних політичних сил: *червоні* та *білі*. Ці слова набувають протилежних ідеологічних конотацій: **БІЛИЙ**, а, е. 4. *перен., політ.* [...] // у знач. ім. **білі**, мн. Білогвардійці. *Я був у Дюшамбе, як відступали білі* (Ле, Міжгір'я, 1953, 296) (СУМ, 1, с. 181). – **ЧЕРВОНИЙ**, а, е. 2. *перен., політ.* [...] // у знач. ім. **червоні**, мн. Захисники радянського соціалістичного ладу; воїни радянських революційних військ. *Ворог знав, що це була остання перепона для червоних, і ооскаженіло обстрілював міст* (Панч, О. Пархоменко, 1939, 97) (СУМ, 11, с. 296). Позитивної цінності лексемі *червоні* надано за допомогою слів “захисники”, “воїни”, “радянські революційні війська”, натомість цитата додає субстантивованому іменнику *білі* як антоніму до слова *червоні* негативного оцінного забарвлення за допомогою лексем “ворог” та “оскаженіло”.

Колоратив *чорний* у СУМі зберігає виразне негативне значення, що притаманне його традиційному трактуванню. Однак під впливом суспільно-політичних чинників він також зазнає семантичних інновацій. У новому переносному значенні цей прикметник формує такі словосполучення, як *чорна реакція*, *чорний барон*, *чорні сили фашизму*, і трактується як “вкрай ворожий, реакційний, контрреволюційний”. Ідеологізоване значення слова закріплено відповідними ілюстраціями: *На південь! На Врангеля! Смерть чорному баронові! Мабуть, із часу незабутніх Жовтневих штурмів не знала країна вибуху такого бурхливого революційного піднесення, як у ці дні літа двадцятого року* (Гончар, II, 1959, 302) (СУМ, 11, с. 354).

Більшість наведених до слова *чорний* ілюстрацій слугують для висміювання або осуду різного роду “ворогів” – представників колишніх панівних класів, священнослужителів, прибічників політично ворожих сил тощо. Наприклад: *Як правило, поміщиків, чиновників, багатіїв Квітка малює чорними фарбами, як щось антинародне по самій своїй природі* (Веч.

Київ, 10.ХІІ 1968, 3); – *Попи співають і чорними устами хвалять господа бога, а на ризах в них кров... людська кров...* (Коцюб., ІІ, 1955, 177); *В околиці сел і лісах бандерівці подекуди робили свою чорну справу, але в Гряді... досі було спокійно* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 66) (СУМ, 11, с. 354). Таке слововживання ускладнювало семну структуру колоратива *чорний* та надавало його словниковому визначенню емоційно-експресивного характеру.

У СУМі зафіксовано й ідеологічне протиставлення колоративів *червоний* і *чорний*, в основі якого – соціальна оцінка певних явищ життя радянського суспільства: **Червона дошка**, *розм.* – те саме, що **Дошка пошани** (СУМ, 11, с. 297). – **Чорна дошка** – дошка, на яку заносять імена відсталих або тих, що провинилися (СУМ, 2, с. 400).

Отже, словникова стаття колоратива *чорний* засвідчує, що він в умовах радянського політичного режиму набув особливого політизованого значення як назва кольору, що символізує реакцію, спротив революції та загалом недоліки суспільного життя, з якими необхідно боротися радянським людям.

Інші найменування кольорів, такі як *синій, зелений, жовтий, коричневий* та ін., не стали носіями ідеологічної конотації, за винятком колоратива *золотий*.

Ще з давніх часів *золотий* символізує сонце, світло, силу, красу, добробут, будь-яку цінність, що дає людям радість і щастя. На думку В. М. Войтовича, золотий колір асоціювався у предків із центром світу, символізував вічний вогонь, з якого все походить і в який усе повертається (циклічність життя) (2002, с. 472). Традиційна семантика слова виражається в таких словосполучах: *золота монета, золоте сонце, золота нива, золота осінь, золоті руки, золоте серце, золоті слова* (СУМ, 3, с. 680). Отже, лексема має традиційну позитивну семантику, і саме завдяки цьому вона досить активно функціонувала в радянському тоталітарному дискурсі для характеристики радянського способу життя – як засіб вираження високої позитивної оцінки та емоційного впливу на почуття читачів.

Урочистою піднесеністю відзначаються такі ілюстрації в словниковій статті лексеми *золотий*: *Серце ваше звеселяє Радянська дійсність золота!* (Рильський, ІІІ, 1961, 93); *Вже пройшли революції роки. Я в минуле з любов'ю дивлюсь! О моя Білорусь синьоока, о моя золота Білорусь!* (Сос., І, 1957, 152); **Золота сторінка** – про найкращий, найвизначніший етап у розвитку кого-, чого-небудь. *XXІІІ з'їзд КПРС, який закінчив 8 квітня [1966 р.] свою роботу, золотою сторінкою ввійде в історію не тільки нашої країни, а й усього людства* (Літ. Укр., 12.V.1966, 1); **Золотий фонд**: [...] б) про кого-, що-небудь особливо цінне. **Золотим фондом кадрів будівельників є молодь, комсомольці** (Ком. Укр., 5, 1963, 59); **Твори В. І. Леніна становлять золотий фонд політичної літератури, на якій виховувались і виховуються трудящі не тільки нашої країни, а й усього світу** (Укр. іст. ж., 2, 1960, 80) (СУМ, 3, с. 681). Уживання колоративу *золотий* як означення до лінгвоідеологем *радянська дійсність, з'їзд КПРС, комсомольці, твори В.І. Леніна* тощо призводило до зсувів у його значенні, а саме – формування ідеологічного забарвлення.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, аналіз матеріалу “Словника української мови” в 11 томах виявив ідеологізацію архетипних колоративів *червоний, білий* та *чорний*, а також колороназви *золотий*. Зміни в семантиці розглянутих лексичних одиниць мали чітке суспільно-політичне замовлення. Нейтральні слова на позначення кольору в ідеологічному контексті набували експресивних, оцінних сем тоталітарної доби, ставали символами радянського політичного ладу, виразниками ідеологічних цінностей. З одного боку, з їхньою допомогою звеличували й прославляли радянську реальність, з іншого – вони були засобом осуду негативних явищ суспільного життя та затаврування сил, ворожих радянській політичній системі. Колоративи, вступаючи в нові оцінні опозиції, сприяли формуванню численних радянських лінгвоідеологем, поширенню ментальних стереотипів, створенню мовної картини світу тоталітарного суспільства, стаючи одним із ключових її складників.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні семантичних трансформацій інших тематичних груп лексики під впливом позамовних чинників, визначенні передумов формування нових значень лексем, специфіки їх уживання і сфери функціонування.

ЛІТЕРАТУРА

- Войтович, В. М. (2002). *Українська міфологія*. Київ: Либідь.
- Голубовська, І. О. (2004). *Етнічні особливості мовних картин світу* (2-ге вид.). Київ: Логос.
- Жайворонок, В. В. (2007). *Українська етнолінгвістика. Нариси*. Київ: Довіра.
- Іншаков, А. Є. (2013). Теоретичні засади дослідження колірної лексики в мовознавстві. *Філологічні студії. Наук. вісник Криворізького державного педагогічного університету*. Кривий Ріг: Вид-во КДПУ, 9, 188-195.
- Кочерган, М. П. (1980). *Слово і контекст*. Львів: Вища школа. Вид-во при Львів. ун-ті.
- Критенко, А. П. (1967). Семантична структура назв кольорів в українській мові. *Мовознавство*, 4, 97-112.
- Мокиєнко, В. М., & Никитина, Т. Г. (1998). *Толковий словарь языка Совдепии*. Санкт-Петербург: Фолио-Пресс.
- Новикова, М. О. (1993). Коментар. М. Н. Москаленко (Упоряд.). *Українські замовляння*. (с. 199-306). Київ: Дніпро.
- Петренко, В. І. (2007). “Червоні валки” в системі хлібозаготівельних реквізицій в українському селі. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Серія Історія*, 12, 117-123.
- Семашко, Т. Ф. (2011). Проблема визначення статусу кольоропозначень як лінгвістичних одиниць. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови*, 7, 352-356.
- Семашко, Т. Ф. (2009). Семантична структура лексичних одиниць на позначення кольору в українській мові. *Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних закладах: збірник наукових праць*, 17, 14-21.
- Таран, А. А. (2014). Суспільно-політичне тло змін у семантиці кольороназв. *Мовознавчий вісник: збірник наукових праць*. МОН України. Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. Черкаси, 19, 41-47.
- Шеховцова, О. А. (2003). *Формування символічної семантики кольоропозначень: культурологічний аспект* (Дис. канд. філол. наук). Донецьк.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

- СУМ – Білодід, І. К. (Ред.) (1970–1980). *Словник української мови*. (Т. 1–11). Київ: Наукова думка.

REFERENCES

- Voitovych, V. M. (2002). *Ukrainska mifolohiia*. Kyiv: Lybid.
- Holubovska, I. O. (2004). *Etnichni osoblyvosti movnykh kartyn svitu* (2-he vyd.). Kyiv: Lohos.
- Zhavoronok, V. V. (2007). *Ukrainska etnolinhvistyka. Narysy*. Kyiv: Dovira.
- Inshakov, A. Ye. (2013). Teoretychni zasady doslidzhennia kolirnoi leksyky v movoznavstvi. *Filolohichni studii. Nauk. visnyk Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*. Kryvyi Rih: Vyd-vo KDPU. 9, 188–195.
- Kocherhan, M. P. (1980). *Slovo i kontekst*. Lviv: Vyshcha shkola. Vyd-vo pry Lviv. un-ti.
- Krytenko, A. P. (1967). Semantychna struktura nazv koloriv v ukrainskii movi. *Movoznavstvo*. 4, 97–112.
- Mokiyenko, V. M., & Nikitina, T. H. (1998). *Tolkovyi slovar yazyka Sovdepii*. Sankt-Peterburh: Folyo-Press.

- Novykova, M. O. (1993). Komentar. M. N. Moskalenko (Uporiad.), *Ukrainski zamovliannia*. (s. 199–306). Kyiv: Dnipro.
- Petrenko, V. I. (2007). “Chervoni valky” v systemi khlibozahotivelnnykh rekvizytsii v ukrainskomu seli. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzh. ped. un-tu im. M. Kotsiubynskoho. Serii Istorii*, 12, 117–123.
- Semashko, T. F. (2011). Problema vyznachennia statusu koloropoznachen yak linhvistychnykh odynyts. *Naukovyi chasopys Nats. ped. un-tu im. M.P. Drahomanova. Serii 10. Problemy hramatyky i leksykologii ukrainskoi movy*. Kyiv : Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova. 7, 352–356.
- Semashko, T. F. (2009). Semantychna struktura leksychnykh odynyts na poznachennia koloru v ukrainskii movi. *Humanitarna osvita u tekhnichnykh vyshchykh navchalnykh zakladakh : zb. nauk. pr.* Kyiv. 17, 14–21.
- Taran, A. A. (2014). Suspilno-politychne tlo zmin u semantysi koloronazv. *Movoznavchyi visnyk : zb. nauk. pr.* MON Ukrainy. Cherkaskyi nats. un-t im. B. Khmelnytskoho. Cherkasy. 19, 41–47.
- Shekhovtsova, O. A. (2003). *Formuvannia symvolichnoi semantyky koloropoznachen: kulturolohichni aspekt* (Dys. kand. filol. nauk). Donetsk.
- SUM – Bilodid, I. K. (Red.) (1970–1980). *Slovnyk ukrainskoi movy*. (T. 1–11). Kyiv: Naukova dumka.

Дата надходження до редакції 16.03.2019 р.
Ухвалено до друку 19.04.2019 р.